

Despre formele verbale supracompuse de tipul am fost cîntat, am fost cîntînd

Constantin FRÂNCU

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

0.1. În excelentele sale studii lingvistice privind primele cinci cărți ale *Bibliei* de București (1688) și ale manuscriselor ei (ms.45 și ms.4389 din BAR), în studiul despre limba *Paliei* de la Orăștie (1582), în monografiile lingvistice privind normele limbii literare în operele lui Eminescu și Caragiale precum și într-un articol publicat în SCL(XLIV,nr.3,1993,p.177-181), regretatul nostru profesor, Vasile Arvinte, s-a ocupat pe larg de construcțiile verbale *a fi + gerunziul*, *a fi + participiul*, care apar în textul *Bibliei* și în manuscrisele ei, dar și în alte texte religioase printre care și *Palia* din 1582 considerându-le construcții calchiate din greacă, slavă, sau maghiară. „Originea acestor construcții se găsește în modele străine, în cel grecesc, din care s-a creat cel latinesc, apoi în cel slavonesc și în unele cazuri, în cel maghiar” (Arvinte, St., III, 12). De proveniență ebraică, unele construcții perifrastice au trecut în greacă fiind calchiate de traducătorii evrei ai *Septuagintei*, apoi în latină, iar după aceea în toate limbile europene prin traducerea *Bibliei*. De pildă, autorul comparînd textele românești ale *Bibliei* de la 1688 și ale ms.45 și ms.4389 cu originalul grecesc a constatat că cele mai fidele originalului grecesc sînt BB și ms.45, scris de N. Milescu, care calchiază întocmai forma cu gerunziul din grecește de tipul *am fost făcînd* pentru exprimarea perfectului indicativ, în timp ce ms.4389 se îndepărtează puțin de de original folosind forma cu participiul, corespunzătoare celei dintr-un model slavon de tipul *am fost făcut*. Modelul slavon al unor construcții cu *a fi + gerunziul* sau *participiul* în texte traduse din slavonă a fost constatat de multă vreme, iar cel maghiar, pe lângă cel slav, pentru *Palia* de la Orăștie, mai recent de Alexandru Gafton, în volumul scris împreună cu profesorul Vasile Arvinte, *Palia de la Orăștie* (1582), II, *Studii*, Iași, 2007, 150-159).

0.2. O părere oarecum diferită de cea prezentată mai sus am avut în teza mea de doctorat îndrumată de regretatul meu profesor, susținută în 1972 dar publicată abia în anul 2000 (*Conjunctivul românesc și raporturile lui cu alte moduri*, Iași, 2000, p.57, 112-115, ediția a II-a, Iași, 2010, p. 61, 119-123) și în studiul *Geneza și evoluția timpurilor verbale supracompuse în limba română* (în ALIL, Iași, 1983-1984, A. Lingvistică, p.23-61), în care arătam că formele perifrastice verbale de tipul *am fost cîntat, am fost cîntînd, să fi(u), cîntat, să fi(u) fost cîntat, să fi(u) cîntînd, să fi(u) fost cîntat, să fi(u) fost cîntînd, aș fi cîntat, aș fi fost cîntat, aș fi cîntînd, aș fi fost cîntînd, voi fi fost cîntat, voi fi fost cîntînd* nu pot fi considerate numai calcuri după modele grecești, slavone sau din alte limbi, ci pot fi explicate mai întîi prin acțiunea *factorilor interni* care au acționat în cursul formării și evoluției limbii

române, mai ales în perioada preliterară și în româna veche. După prăbușirea sistemului verbo-temporal latin, prin excelență sintetic, în latina populară și în faza romanică primitivă în locul formelor simple apar formele compuse, mai regulate și mai expresive. Perfectul latin, care prezenta multe neregularități (fiind forte sau slab, cu sau fără reduplicare) era un punct nestabil în sistemul perfectului, de aceea el este concurat de formația perifrastică de tipul *habeo cantatum*, devenită perfectul compus, care reușește să-l elimine din multe părți ale României, inclusiv din majoritatea graiurilor dacoromâne. Mai mult ca perfectul indicativ de tipul *cantaveram* era și el un punct slab în sistemul perfectului și de aceea a fost înlocuit în limbile romanice apusene de formații perifrastice cu auxiliarul *habere* sau *esse* la imperfect și participiul trecut, numai dacoromâna (nu și dialectele din sudul Dunării) are o formă sintetică de mai mult ca perfect de tipul *cântase*, provenit din mai mult ca perfectul conjunctiv. Acesta introducea o asimetrie în microsistemului indicativului; ca urmare el este înlocuit în multe graiuri românești nordice de o formație perifrastică supracompusă de tipul *a fost cântat*, creată prin auxilierea auxiliarului, ca la diateza pasivă, procedeu cunoscut și în alte limbi, romanice și neromanice. Formații perifrastice cu *a fi+ participiul* (cu două sau trei elemente) au înlocuit formele sintetice de viitor (*cantabo*), de viitor anterior (*cantavero*), conjunctiv perfect (*cantaveram*), infinitiv perfect (*cantavisse*), apărând prin gramaticalizare forme de tipul *voi cânta*, *voi fi cântat*, *să fi(u) cântat*, *aș fi cântat* (care în afară de prima, au primit și valoare de prezumtiv), *a fi cântat*. Prin auxilierea auxiliarului, procedeu prezent la multe timpuri din diateza pasivă, ea însăși prin excelență perifrastică, au putut să apară în limba veche formele supracompuse exprimând anterioritatea în trecut de tipul *voi fi fost cântat*, *să fi(u) fost cântat*, *aș fi fost cântat*, *a fi cântat* la diateza activă și reflexiv-pronominală, primind și valoare de prezumtiv perfect în anumite contexte. În mod similar, prin analogie cu aceste forme, au apărut perifrastele cu gerunziul exprimând o acțiune sau stare durativă în trecut (tipul *am fost cântînd*, *eram cântînd*, *voi fi fost cântînd*, *să fi(u) fost cântînd*, *aș fi fost cântînd*, ultimele trei și cu valoare de prezumtiv perfect) sau în prezent (*voi fi cântînd*, *să fi(u) cântînd*, *aș fi cântînd*, *a fi cântînd*), care au și valoare de prezumtiv prezent în anumite contexte. Astfel de forme supracompuse vor fi apărut în româna veche începînd cu secolul al XVI-lea devenind mai frecvente în cursul următoarelor două secole atît în vorbirea populară, cît și în variantele literare. Punctul de plecare pentru pentru formele perifrastice cu gerunziul este în latina populară, în care existau formații de tipul *fui cantando*, devenită în limba româna veche *fui cântînd*, iar prin înlocuirea perfectului simplu *fui* cu perfectul compus, *am fost*; în unele graiuri nordice putea rezulta forma *am fost cântînd*, funcțională în acele graiuri. Chiar dacă formația de tipul *fui cantando* putea fi de proveniență grecească în latina populară, în română ea este de origine latină, fiind perpetuată neconținut, după părerea noastră, din latina populară pînă astăzi. Această ipoteză a fost privită cu rezerve de profesorul nostru, Vasile Arvinte: „După C. Frâncu, formele perifrastice ar fi moștenite în română din latina populară. În sprijinul acestei idei, sînt invocate

construcțiile perifrastice din textele nereligioase, particulare, și apariția sporadică a unor astfel de construcții în unele graiuri populare din Transilvania. În cazul textelor laice, construcțiile perifrastice au apărut sub influența limbii bisericești, prin imitație. Prezența lor în unele graiuri dacoromâne urmează a fi explicată... Pentru limba română literară, originea acestor construcții perifrastice nu trebuie căutată în graiurile populare românești, ca în cazul altor fenomene care aparțin la ceea ce se numește «baza dialectală a românei literare». Originea acestor construcții se găsește în modelele străine, în cel grecesc, din care s-a creat cel latine, apoi în cel slavonesc, și, în unele cazuri, în cel maghiar. Avem a face, așadar, cu un fenomen caracteristic aspectului literar scris al limbii române, și anume cu împrumutarea unor structuri proprii unui text sfânt, care trebuia transpus cât se poate de servil într-o limbă vernaculară” (Arvinte, STL.III,12). Aceste observații judicioase și incitante la cercetare precum și unele conversații pe care le-am avut cu profesorul nostru în urmă cu câțiva ani în care mă îndemna să cercetez mai multe documente particulare, inscripții și însemnări, dar și texte literare netraduse, începînd cu secolul al XVI-lea, precum și materialele dialectale în special pe cele din ALR, m-au determinat să îndeplinesc acest sfat prietenesc, pentru a-mi face ipoteza mai nuanțată și mai plauzibilă. Rezultatele cercetării nu puteau fi mai bine publicate decît în acest volum omagial în memoria iubitului nostru profesor, Vasile Arvinte.

1.1. Cercetarea noastră s-a făcut ținîndu-se seama de perspectivele *diacronică*, *diatopică*, *diastratică*, *diafazică*, *diamesică* și *comparativă* (cu situația din alte limbi, în special romanice, în care există forme supracompuse echivalente sau asemănătoare).

1.2. Din punct de vedere *diacronic* și *diatopic*, constatăm că formele de tipul *am fost cîntat*, *am fost cîntînd* sînt înregistrate în documente particulare dacoromânești reprezentînd atît graiurile nordice cît și pe cele sudice încă din secolul al XVI-lea. Valoarea semantică a acestor forme era de *perfect compus anterior*, exprimînd anterioritatea față de o acțiune sau o stare trecută și încheiată definitiv. Exprimînd anterioritatea față de o acțiune trecută, forma de tipul *am fost cîntat* primește ușor valoare de *mai mult ca perfect*, ca timp de relație în special în propoziții subordonate. În propoziții independente sau în principalele dintr-o frază, valoarea ei este de perfect compus cu care se intersectează în „lumea *narată*” (*Erzaelhte Welt*, după denumirea lui H. Heinrich, 1964). De fapt, ambele forme discutate apar numai în „lumea *narată*”, nu și în „lumea *comentată*” (*Besprochene Welt*). Forma de tipul *am fost cîntînd* avea valoare de perfect compus cu care se intersecta, dar introducea și o nuanță de aspect durativ în trecut. Iată cîteva exemple concludente pentru cele spuse mai sus, selectate din cele mai vechi documente dacoromânești, scrise de oameni cu puțină carte și cultură (zapise de vînzare-cumpărare, scrisori particulare, însemnări și inscripții):

„Adecă eu, Petrea Brahăș, scriu și mărturisesc cu cestu zapis al meu cum *am fost cumpărat* o parte de ocină din sat din Brăhășești, de unde *au fost ședzînd* Cudrea” (1577, Brăhășești, j.Galați, DÎ, 154), „Și *au fost dat* galbeni de toți 93”

(1600, Bălgrad, însemnare, DÎ, 144), „Cîți săraci *au fost scăpat* mai dinainte vreme den robiiia turcilor” (1599, Tîrgoviște, scrisoarea unor boieri munteni, DÎ, 111), „Am rugat pentru nește oameni, ce *au fost ucis* pre 1 secui den Săcele, ce pre alții i *au fost vătămât*” (1587, Brașov, înștiințare. CLRV, 123, DÎ, 203), „rog pre dumneta ce-*au fost dat* Sigmon craiu crăiasei să-i dai și dumnieta” (1600, Transilvania, scrisoare, DÎ, 128*, „ținuturile... le-*au fost luat* turcii” (1600, Transilvania, scrisoare, DÎ, 131, 133), „Și *au fost trecuți* ai de la Adam până acmu 7105” (1597, j.Vîlcea, propoziție independentă la sfîrșitul unui zapis de cumpărare, DÎ, 108), „Cînd amu venit, ei *au fost mers* și *au fost grăit* și la Marif și lu Piri” (1593, Moldova, din scrisoarea unui necunoscut către Petru Șchiopul, DÎ, 184), „pentrucă l-*au fost mînat* nemiși să meargă cu turcii solii” (1600, Transilvania, salvconduct, DÎ, 140), „Alta, ce tituluș au fost dat lu Bator Jigmon, acela să să dea și domnii lui” (1600, Alba Iulia, din doleanțele lui Mihai Viteazul ca răspuns la mesajul împăratului Austriei Rudolf al II-lea, DÎ, 145), „au fost cerut dumnealui” (1600, Transilvania, act diplomatic, DÎ, 135), „Despre ceaea care au fost chemat pre Batăr Jigmon” (1600, Transilvania, scrisoare, DÎ, 136), „l-*au fost pus*” (1600, Transilvania, poruncă a lui Mihai Viteazul, DÎ, 138), „Iară cum au fost trimis Măria lui solul, pre Tarnovschi, noi sîntem gata a sluji mării lui și țării mării lui” (1600, Moldova, scrisoare diplomatică, DÎ, 143) etc.

După cum se observă din exemplele date, formele supracompuse cu participiul ocupă o poziție intermediară între perfectul compus și mai mult ca perfectul sintetic de tipul *cântase(m)*, folosit mai rar în textele citate decît formele supracompuse mai ales în graiurile de peste munți, în care concurența dintre ele începuse, probabil, din perioada preliterară. Formația de tipul *am fost cîntat* era funcțională și practic gramaticalizată în graiurile din secolul al XVI-lea, căci formația premorfologică cu participiul variabil (ca la diateza pasivă) apare extrem de rar. Am citat mai sus formația premorfologică *au fost trecuți*, cu participiul cu formă de masculin plural care este singulară în documente, în comparație cu textele literare religioase, mai tradiționale, în care apare de mai multe ori *au fost muriți* (CC2, 199) etc. Mai putem cita forma cu participiul antepus de tipul „*fost-au lăsat* lui” (1600, Transilvania, DÎ, 135). Subliniem valoarea „existențială” a celor două forme, valoare prezentă și în alte limbi romanice, a formelor supracompuse de perfect compus (pentru această valoare, vezi Apothelos, 2010; Melchior, 2012). Aceste date pledează pentru ipoteza că formele discutate erau funcționale în graiurile dacoromâne înainte și în timpul în care au loc primele traduceri de texte biblice în limba română.

2.1. În secolele al XVII-lea și al XVIII-lea formele supracompuse de tipul *am fost cîntat*, *am fost cîntînd* apar, prima mai frecvent, a doua mai rar, atît în documentele particulare și însemnările care reprezintă graiurile nordice cît și în cele care reprezintă graiurile sudice: *Moldova și Bucovina*: „o parte de ocină den Săpoteni ce *s-au fost legîndu* de o moșie” (1638, Iași, CLRV, 206), „Așjdere, și ceea vie *au fost dat*-o tot Dumitru Belici la sfînta mănăstire” (1663, Moldova, DII, II, 59), „am vîndut a noastră ocină și cumpăratură ce *am fost cumpărat* de la Irina” (1664, DII, 64), „ am vîndut șease fălci de vie carele le-*am fost dat* noi de zestre fetii

noastre Marii” (1665, Iași, DII, II, 72), „Deci eu apoi, *m-am fost tocmit* cu Umer Cilibi” (1671, Iași, DII, II, 306, 307), „Iară de la o vreme încoace, călugării de la Golău *au fost luînd* giurătațe din venitul feredelului și *le-au fost făcînd* mare împresurătură” (1675, DII, II, 401), „Si aceste vii *le-am fost pus* zălog” (1708, Iași, DII, III, 314), „un zăpis ce *au fost căzut* la mîna mea” (1709, Iași, DII, III, 332), „aceste case fiind lîngă a dumisale *n-au fost încăpînd* alții să le cumpere” (ibid., 332), „au arătat pe o scrisoare ce *au fost arătînd* în taină la domnie” (1713, Iași, DII, III, 396), „atuncea s-au dus și Păun din țară și de a dzecea *n-au fost apucat* a lua Păun, nici călugării ce-au fost la mănăstire *n-au fost apucat a* lua, căci ducîndu-să Păun din țară s-au pustit mănăstirea” (1717, satul Buciumi, DII, III, 466), „*ne-au fost pus* de soroc ca să mergem la divan” (1762, Cernăuți, DB, VIII, 47), „au ținut acel loc care *s-au fost și împărțit*” (1795, Bănila Moldovenească, Bucovina, DB, VIII, 155), „*s-au fost adunat* cîțiva oameni” (1799, Rîșca, DRA, II, 704), „Această sfîntă carte *am fost vîndut-o* eu fiind cam silit” (1790, Moldova, ÎMCM, II, 484); valoarea de perfect compus în această propoziție independentă este evidentă, „altă dată *n-am fost văzut* așa lucru” (1791, Moldova, ÎMCM, II, 495; aici valoarea de mai mult ca perfect este clară.

Țara Românească: „Și *le-au fost făcut* și cărți domnești” (1630, Muntenia, forma aceasta apare de trei ori în același document, DRH, XXIII, 208), „*l-au fost ucis* feciorii lui” (1630, Muntenia, DRH, XXIII, 192), „*fost-au eșit* acești rumâni de la mănăstire mai înainte vreme în zilele celor domni bătrîni, au *fost-au eșit* de la Mihai vodă încoace? Noi am adeverit cum *au fost eșit* de la mănăstire și mai încoace de legtura lui Mihai vodă și *au fost luat* și ei bani de la Tudor sulger” (1630, Muntenia, DRH, XXIII, 228), „Deci o *au fost vîndut* mai de înainte vreme vornicesii” (1631, București, DRH, XXIII, 319), „au spus Pană ceaușul că *au fost căzînd* Tudoran pitarul pre mori” (1631, Muntenia, DRH, XXIII, 424), „satele *...au fost dînd* numai bir direct” (1632, Muntenia, DRH, XXIII, 532), „Și iar partea mea de la Nucșoară *fostu-i-au dat* sfîntei mănăstiri încă ma denainte vreme cu zăpis, cu cărți” (1632, Muntenia, DRH, XXIII, 551); remarcăm și aici forma inversă, „mărtursind că cît au șezut pe acel loc tot *au fost dînd* chirie la sfînta mănăstire” (1677, București, DIB, I, 172), „*fost-au făcut* alții pe loc case” (1677, București, DIB, I, 173), „Care case au fost ale ale mătușii noastre Mariei zăbunăresei mai nainte vreme și *le-au fost dat* tătînelui nostru” (1736, București, DIB, I, 351), „Și după jalba ce *au fost dat* la răposat Constandin vodă Brîncovean din divan *au fost orînduit* pre amîndoi mai sus numiții boieri ca să-i judece” (1754, București, DIB, I, 421).

Transilvania și Banat. Deși formele supracompse în discuție caracterizează și astăzi graiurile de peste munți, atestările pentru secolele menționate sînt rare, căci și documentele particulare și însemnările din regiunile ardelenesti și bănățene sînt mai puține decît cele din regiunile de dincoace de munți. Am selectat următoarele exemple: „Și eu dascălul Sturdze *am fost fugit* în Țara Turcului în Sînt Andriaș” (1708, Sînt Andriaș, lîngă Timișoara, CÎD, 171), „Crez, tu *ai fost crezut*” (1708, Maramureș ms.577 din BAR, copist maramureșean, 65^r), „ce *ați fost isprăvit* că *ați*

fost venit la Gubernie ca să știți că ați isprăvit” (1761, Sibiu, din scrisoarea unui căpitan din Sibiu, ADSB, 21), „ne rugăm precum și mai demult *ne-am fost rugat* înaintea cinstului magistrat” (1771, Șcheii Brașovului, plîngere civilă a obștii românilor” (ADSB,29), „El prezes consistoriumului au rămas, prin sate *au fost umblînd*, ci toți cu sfială mîna *i-au fost sărutînd*”(sfîrșitul sec. al XVIII-lea, începutul sec. al XIX-lea, Banat, SHCB, 188), „Iară oberlaintnantul Stoico Stanoilovici cu alți feciori *i-au fost suduînd* pre Mahomed și muierea și legea” (ibid., 247), „Hasan pașa de la Teregova *n-au fost avînd* 1000 de turci la sine” (ibid., 247), „Așa, robii și alții, creștini, ce demult de bună voie *s-or fost turcit* (: luasă relighioul mahometan) nu să opriră aici” (ibid., 166); autorul folosește forma de auxiliar *or*, provenită de la viitor, formă specifică graiului bănățean), „Însă și tatămeu avînd synghilia, la umeru cămeșii cu petec *au fost cusut-o*” (ibid., 187), „Însă într-aceasta, alții cu vro oglindă mare și cu ocheane de pe alte dealuri *au fost căuînd* în Laz Mare lagheru” (ibid., 247).

2.2. În alte texte netraduse, în primul rînd în cronicile moldovenești și în cele muntenești, dar și în scrierile lui D. Cantemir, formele supracompuse discutate sînt destul de frecvente: „Și *i-au fost spus* Vasilie vodă cum *au fost scris* și cărți, să vie pentru treaba aceasta” (MCL, 139, „până și copiii lui *au fost mîrs* și ei în pradă” (MCL, 56), „care și alte țări și Ungurii *s-au fost unit*” (NCL, 149), „care aceste toate cu alt nume *s-au fost numînd*” (în altă variantă în locul formei supracompuse apare forma de imperfect *să chema*, NCL, 128), „neașteptînd cele ce *au fost poruncit* și *sfătuit*” (NCL, 434), „Și așa să pomenește că, după ce *s-au mazilit* și au trecut Dunărea, nu- *i-au fost avînd* de cheltuială *s-au fost îndatorînd* la boiernașii lui de bani de *au fost cheltuînd* pe drum” (NCL, 7); constatăm folosirea a trei forme supracompuse cu gerunziul cu valoare de perfect compus intersectat cu imperfectul în aceeași frază), „Unde spun că cînd *au fost dînd* Pătru vodă bani de cheltuială bucatelor *au fost lăcămănd* și *au fost dzicînd*: Acestea sînt lacrămile săracilor” (AUC, 293);remarcăm prezența în aceeași frază a trei forme supracompuse cu gerunziul a căror valoare de perfect se intersectează cu cea de imperfect), „Așijdere și Costea păharnicul cu altă samă de oaste ce *au fost gonit* pre turci, de *i-a fost trecut* Siretiul, au sosit” (AUC,670), „ Tîmplatu-*s-au* pre acea vreme de *au fost vinit* și un ficior a lui Batiște vistiernicul. Și afînd pre un orheian, anume Bosie, carele *au fost ucis* pre tată-său, Batiște vistiernicul *i-au fost închis* în vartă fără de știrea domnii” (INL, 7); remarcăm, de asemenea, frecvența formelor supracompuse în cronica lui Neculce, „*zic* că *au fost umblat* cu acea fămeae și au îngrecat-o” (RPI, 69), „*zic* unii că *au fost trăgînd* nădejde de domnie și Dicul spătariul” (RPI, 11); și aici forma supracompusă de perfect compus cu gerunziul se intersectează cu cea de imperfect, „Tată-său Mihnea vodă după ce *s-au fost turcit*, iară domnii și boierii țării după vremile acelea au socotit să nu mai facă slujba într-însa și ca 30 de ani au fost pustie, de *au fost băgînd* solii turci caili în bisearecă” (RPI, 89);remarcăm folosirea în aceeași frază a formei supracompuse cu participiul și a celei supracompuse cu gerunziul, „boierii lui Leon vodă *au fost cerut* domn de la Poartă pre Radul vodă”

(RPI, 95), „*Fost-au cerut nemții ajutor de la turci*” (RPI, 73); trebuie remarcată forma cu participiul antepus la început de frază, „iar turcii *au fost ridicat* oaste în Țara Ungurească” (RPI, 70), „Atuncea vizirul *fostu-s-au rădicat* cu toate oștile” (*Letopisețul cantacuzinesc*, în CM, 77). La D. Cantemir, în *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor*, formele supracompuse sînt atît de frecvente încît într-un pasaj de două fraze am întîlnit șase forme cu gerunziu: „La această poveste adaug alții (dzice Bonfin) precum Ladislav să fie avut un cal, ce încă și la fire *să fie covârșind*, căci voia domnului său, ca cum ar fi avut mente *au fost pricepînd*. Așa au fost învățat, cît în războiu și el pre nepriatin cu gura *l-au fost apucînd* și dîndu-l gios, cu picioarele *l-au fost stropsînd*, de la stăpînul său măcar o dată *n-au fost fugînd* și la loc de primejdie mare isteciune a priceperii *au fost arătând*” (CHR, 126); ultimele cinci forme supracompuse au valoare de imperfect.

De multe ori forma supracompusă cu gerunziu avînd valoare de imperfect apare alături, în aceeași frază, cu forma supracompusă cu participiul avînd valoare de perfect compus: „în vîrful acelu stîlp pre carele *s-au fost urcat* Laslău cînd *s-au fost rugînd* lui Dumnedzău” (CHR, 123). În *Divanul*, text cu versiune grecească, și în *Istoria Hieroglifică*, Cantemir nu folosește astfel de forme supracompuse pentru perfect compus sau imperfect indicativ. Spre sfîrșitul secolului al XVIII forma cu gerunziu devine din ce în ce mai rară, fiind întîlnită mai ales în textele bisericești, ca de pildă, în *Biblia*, Blaj, 1795: *au fost intrînd* (*Faptele apostolilor*, 14, 1), *au fost trecînd* (ibid., 9, 32). În schimb, forma cu participiu, pe lîngă valoarea de perfect compus anterior, primește din ce în ce mai des valoarea de mai mult ca perfect concurînd forma sintetică și constituind, începînd cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a doua paradigmă a acestui timp verbal. Acest fapt este reflectat în gramaticile vremii. În prima gramatică românească, a lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, din 1757, se menționează pentru „vremea cea trecută săvîrșită”, paradigma compusă de tipul *am săvîrșit, ai săvîrșit, au săvîrșit* etc. și paradigma supracompusă *săvîrșit am fost, săvîrșit ai fost, săvîrșit au fost* etc. (EG, 51). În schimb, cu 23 de ani mai tîrziu, S.Micu și Gh.Șincai, în *Elementa linguae dacoromanae sive valachicae*, Viena, 1780, ediția a II-a, semnată numai de Gh.Șincai, Buda, 1805, nu mai menționează forma supracompusă de tipul: „eu *am fost lăudat*, tu *ai fost lăudat*, el *au fost lăudat*” etc. la perfectul compus, ci la mai mult ca perfect ca prima paradigmă a acestuia (eu *am fost lăudat*, tu *ai fost lăudat*, el *au fost lăudat* etc.), a doua fiind cea sintetică (*lăudasem, lăudaseși, lăudase* etc.), MȘG,49, ediția a doua,165).

2.3. În epoca modernă, forma supracompusă cu participiul se menține în documentele particulare, în unele texte dialectale și în textele literare influențate de vorbirea populară, care redau vorbirea unor personaje sau pentru realizarea culorii locale: „ai fi slăbit școala, ce acolo *s-au fost rădicat*” (1804, Brașov, ADSB, 50), „Care căscioară *am fost cumpărat*-o dă la sfinția sa părintele” (1823, București, DIB, I, 103), „două anaforale, ce *am fost luat* de la judecătorie” (1826, DIB, II, București, 242), „încă *ț-am fost așternut* o jalbă...cînd *am fost șezut* la chir Ioan Craioveanul

(1827, Braşov, ADSB, 76), „Îți vei aduce aminte despre toate cele ce ni *s-au fost istorisit*” (7 noiembrie 1837, Iași, AIR, 124); în versiunea franceză echivalentul este perfectul compus *nous a dit*, „un timp mai îndelungat decât *am fost propus*” (ibid., 123); în versiunea franceză echivalentul este un mai mult ca perfect, *je avais projeté*), „Un filozof arab...*au fost adunat* descrierea de foarte multe uneltiri viclene” (1 august 1838, AIR, 155), „Mihai *au fost chemat* pre toți creditorii visteriei” (circa 1840, Banat, DBS, 61), „Eu singur *am fost cuprins* această țară” (ibid., 80); valoarea ultimelor forme compuse este de perfect compus, „Ci Basta, cel ce demult *s-au fost încopceat* cu ardelenii și prin svătuiri viclene *au fost descoperit* un plan amăgitor spre omorîrea lui Mihai, îi făgăduise din gură, zicîndu-i” (ibid., 81); prima formă supracompusă din această frază este de mai mult ca perfect, iar a doua are valoare de perfect compus), „D.Valiian, franțezu, fiind înclinat cu tinerii români în organizația ce au avută, pentru turburarea publicului, *s-au fost trecut* peste graniță” (1842, București, DIB, II, 490); remarcăm folosirea formei supracompuse alături de forma regională muntenească *avutără*, „cu umilință *ne-am fost rugat*” (1843, Braşov, ADSB, 113), „partea ce *am fost luat-o* de zestre” (1852, Braşov, ADSB, 145), „predarea reversului nostru ce vi *l-am fost dat* la timpul său” (1882, Braşov, ADSB, 276), „*O fo zinit* acolo șase păcurari cu șase oi” (1922, Șieg, Maramureș, GFE, 313); aici valoarea formei supracompuse este de perfect compus) etc. Forma aceasta este folosită și de unii din marii scriitori români. Prof. Arvinte dă multe exemple de tipul *a fost ajuns* ‘ajunsese’, *au fost căzut* ‘căzuse’, *a fost chemat* ‘chemase’, *ai fost lăsat* ‘lăsaseși’, *m-am fost uitat* ‘uitasem’, *s-a fost deschis* etc.din opera poetică a lui Eminescu (Arvinte, 2008, 61-62) arătînd că forma de mai mult ca perfect perifrastic este prezentă „în graiul moldovenesc nordic (Botoșani) de unde a fost preluată de Eminescu” (Arvinte, 2007, 137). În opera lui Caragiale autorul găsește numeroase forme perifrastice cu *a fi* la perfectul compus și participiul cu valoare de de perfect compus (*s-a fost înșelat* ‘se înșelase’, *a fost luat* ‘a luat’, *am fost făcut* ‘am făcut’, *s-a fost născut* ‘s-a născut’ etc cf. Arvinte 2007, 136-138), alături de forme cu aceeași componentă cu valoare de mai mult ca perfect. Forma cu gerunziul de tipul *am fost cîntînd* este mult mai rară în epoca modernă, în comparație cu cea cu participiul de tipul *am fost cîntat* care s-a fixat în unele graiuri nordice cu valoarea de mai mult ca perfect și a concurat puternic forma sintetică de tipul *cîntasem*. Ea se mai întîlnește în unele culegeri de folclor, în proza epică populară, în special în narațiuni, fiind o caracteristică a „lumii narate” și nu a „lumii comentate” (proza din APR conține multe exemple cu forme supracompuse de tipul *am fost cîntînd*). Această formă intră în unele graiuri ardelenrești în același microsistem cu formele de prezumtiv prezent de tipul *va fi cîntînd, să fi cîntînd, ar fi cîntînd*.

2.4. Cercetînd situația din graiurile populare prezentată de materialul din ALR, serie nouă, vol. VII (hărțile 2017, 2018, 2019, 2020, am constatat că formele supracompuse de tipul *am fost cîntat* se folosesc pe o mare parte a teritoriului dacoromân pentru mai mult ca perfectul indicativ, cuprinzînd graiurile din Transilvania, Crișana, Maramureș, Banat, Moldova de nord și Bucovina. În graiurile

din Muntenia, Oltenia, sudul Ardealului și Dobrogea, acestor forme le corespund formele sintetice de tipul *cîntasem*. În unele puncte izolate din Transilvania și Banat apar ambele forme: *cîntasăm*, *am fost cîntat*. În dialectul aromân și în cel meglenoromân pentru mai mult ca perfect forma corespunzătoare este compusă din imperfectul lui *a avea* + *participiu* (arom. *aveamu cîntată*, megl. *veam cîntat*), iar dialectul istroromân folosește forma de perfect compus urmat de adverbul *uet* ‘deja’ (istr. *am cîntat uet* ‘am cîntat deja’).

3. Interpretat din punct de vedere *diastratic*, *diafazic* și *diamesic*, materialul prezentat arată că încă din secolul al XVI-lea formele de tipul *am fost cîntat*, *am fost cîntînd* erau în graiurile populare și aveau valoare de perfect compus anterior sau de mai mult ca perfect și caracterizau stilul narativ, fiind o caracteristică a „lumii narate”. Prin traducerea unor texte biblice, în special din greacă, dar în mai mică măsură din slavă și din maghiară, aceste forme sînt întărite prin traducerea unor formații analoage din limbile din care se traduce. Astfel, din limba populară, ele trec în variantele literare ale vechii române literare, căpătînd noi valențe din punct de vedere diafazic și diastratic în scrierile unor cărturari ca D.Cantemir, Gh.Asachi, M.Eminescu, I.L.Caragiale. Din punct de vedere diamesic la început ele existau în „limba de aproape” (*Naehesprache*), mai tîrziu ele intră și în „limba de distanță” (*Distanzsprache*, după dichotomia stabilită de W. Oesterreicher și P.Koch (1985; 1990), ca în sfîrșit să rămînă numai în prima.

4. Comparînd situația din limba română cu situația din alte idiomuri și limbi romanice în care există forme supracompuse constatăm convergențe, dar și divergențe. În limba franceză formele supracompuse de perfect compus apar încă din secolul al XV-lea, dar astăzi ele apar numai în limba vorbită, mai rar în cea scrisă (cf. L.Foulet, 1925, „Romania”, LI, 203-252; M.Grevisse, A.Goose, *Le bon usage*, Bruxelles, 2008, 1040): *j ai eu subi*, *j ai eu chante*, *j ai eu vendu*. Regional în sudul și în sud-vestul Franței precum și în franceza din Elveția ea este *vivace* (Carruthers, 1999, 16; Melchior, 2012, 72). Forme supracompuse pentru perfectul compus se găsesc și în occitană (*ai agut vist* ‘j’ai avu vu’), în friulană (*ai vut fat*, *o aj bu:t vjodut* ‘ho avuto visto’, *o vevi bu:t vjodut* ‘avevo avuto visto’, cf. Paola Benica, în LRL, Band III, 1989, 578), în graiul venet, în catalană și în alte dialecte romanice (cf. Melchior, 2012, 89; Holtus, 1995; Borghesan, 1987-1988). Acestea dubleză formele compuse din două elemente adăugînd un aspect de perfect existențial (*parfait existentiel*, cf. Apothelos, 2010, 106). Prin urmare, ca și alte limbi romanice, româna și-a creat, alături de microsistemul formelor verbale simple, moștenite din latină, un microsistem de forme compuse și un sistem de forme supracompuse, dar spre deosebire de alte limbi romanice, care au numai forme supracompuse de perfect compus (așa-numitul perfect *bicompus*), româna a mers mai departe amenajîndu-și un microsistem de forme supracompuse, mai bogat, cu forme cu participiul și cu gerunziul, capabile să nuanțeze exprimarea timpului, a aspectului inclus în timp și a atitudinii subiective a vorbitorului față de acțiunea sau starea exprimată de verb. Modul prezuntiv, care conține numai forme supracompuse pentru exprimarea

prezentului și perfectului, mod existent numai în română, este o dovadă privind extinderea formelor *supracompuse și în alte segmente modale*, iar formele supracompuse cu patru elemente ca *voi fi fost cîntat, voi fi fost cîntînd, să fi(u) fost cîntat, să fi(u) fost cîntînd, aș fi fi fost cîntat, aș fi fost cîntînd*, atestate în limba veche, cu valoare accentuată de *prezuntiv perfect* constituie punctul de desăvîrșire a unui microsistem supracompus. Se poate spune că în timp ce microsistemul timpurilor verbale supracompuse este în limbile *romanice* apusene „*in fieri*”, în *română* el este „*in esse*”. Forme supracompuse pentru *perfect* există și în alte familii de limbi, ca de exemplu, în dialectele germane meridionale, în care forma supracompusă adaugă un aspect potențial și rezultativ unei construcții de perfect: *ich habe gesungengehabt, ich habe gearbeitet gehabt* (cf. Roedel, 2007, 103; Schaden, 2009, 252-255). De asemenea, în engleză există forme compuse cu *gerunziul* pentru exprimarea acțiunii durative (*I was going*), discutate de regretatul nostru profesor și considerate ca avînd model *grecesc* (cf., Arvinte, St.III, 1998, 12). Construcții supracompuse similare pentru perfect supracompus se întîlnesc și în unele limbi asiatice (de pildă, în coreană, cf. Kim Nam Kil, 1975, 529-536).

5. În concluzie, considerăm că formele supracompuse discutate au apărut în graiurile dacoromâne ca urmare a unei tendințe generale de trecere de la forme sintetice la forme compuse și apoi la forme supracompuse. Acestea din urmă erau deja în graiurile dacoromâne atunci cînd s-au făcut traduceri de texte biblice din greacă, slavonă sau maghiară. Aceste traduceri, prin servilismul lor față de textul biblic din limba din care se traducea, au ajutat la intrarea și răspîndirea, în variantele literare vechi din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, a formelor supracompuse discutate, mărindu-le frecvența și capacitatea de nuanțare temporală, dar și și ajutîndu-le să-și precizeze valoarea semantică de existențialitate.

Sigle

ADSB - *Acte, documente și scrisori din Șcheii Brașovului*, ediție de Vasile Oltean, Editura Minerva, București, 1980.

AIR - *Alăuta Românească*, ediție de Cornelia Oprișanu, București, 1980.

APEP - *Antologie de proză epică românească*, vol I-III, București, 1975.

AUC - Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, ediție de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București, 1993.

CÎD - Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Editura Junimea, Iași, 1975.

CHR - Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei romano-moldo-vlahilor*, vol .I, ediție de Stela Toma, Editura Minerva, București, 1999.

CLRV - *Crestomația limbii române vechi*, alcătuită de Al.Mareș, vol.I, Editura Academiei române, București, 1994.

CM - *Cronicari munteni*, ediție de Liviu Onu, București, 1970.

DB - *Documente bucovinene*, vol. VIII-IX, ediție de Teodor Bălan, Editura Taida, Iași, 2006.

DBS - *Damaschin Bojincă, Scrieri*, ediție de N.Bocșan, Editura Facla, Timișoara, 1978.

- DIB, I, II - George Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București*, vol. I-II, București, 1961, 1975.
- DII - *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, editate de Ioan Caproșu, vol. II-IV, Editura „Dosoftei”, Iași, 2000-2004.
- DÎ - *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indice de Gh.Chivu, M.Georgescu, M.Ioniță, Al.Mareș, București, 1979.
- DRA - *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, Moldova, București, 1966.
- DRH - *Documenta Romaniae Historica*, A. Modova, B. Țara Românească, vol. XIX-XXIV, București, 1965-1974.
- EG - Dimitrie Eustatievici Brașoveanu, *Gramatica rumânească (1757)*, ediție de N..A. Ursu, București, 1969.
- GFE - Tache Papahagi, *Grai, folclor, etnografie*, Editura Minerva, București, 1981.
- ÎMCM - *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*, corpus editat de I. Caproșu și E. Chiaburu, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2008.
- INL - *Cronica lui Ioan Neculce copiată de Ioasaf Sava*, ediție de Zamfira Mihail și Paul Mihail, 1980.
- MCL - Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție de P.P. Panaitescu, București, 1958.
- MȘG - Samuil Micu, Gheorghe Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Viena, 1780, ediția a II-a, Buda, 1805.
- NCL - Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție de Ioan Șt. Petre, București, 1942.
- RPI - Radu Popescu vornicul, *Istoriile Țării Românești*, ediție de Const. Grecescu, 1963.
- SHCB - Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, ediție de Damaschin Mioc, Editura Facla, Timișoara, 1981.

Bibliografie selectivă

- Apotheloz, Denis, 2010 - *Le passe compose et la valeur de parfait existentiel*, în „French Language Studies”, 20, 2010, 105-126.
- Arvinte, Vasile, St.,- *Pentateuchus id est Genesis; Exodus; Leviticus; Numeri; Deuteronomium. Studii lingvistice*, Iași, 1998.
- Arvinte, Vasile, 2007 - *Normele limbii literare în opera lui I.L. Caragiale*, Casa Editorială „Demiurg”, Iași, 2007.
- Arvinte, Vasile, 2008 - *Normele limbii literare în opera lui Mihai Eminescu*, Casa Editorială „Demiurg”, 2008.
- Borghesan, Barbara, 1987-1988 - *Formi verbali „surcomposees” in frase e in altre lingue romanze*, Udine, 1987-1988.
- Carruthers, Janice, 1999 - *A problem in sociolinguistic methology: investigating a rare syntactic form*, în „French Language Studues”, 9, 1999, 1-24.
- Foulet, Lucien, 1925 - *Le developpement des formes surcomposees*, „Romania” LI, 1925, 203-252.
- Grevisse, Maurice/ Goosse, Andre 2008 - *Le bon usage*, Bruxelles, 2008.
- Holtus, Gunter, 1995 - *Zur Verbreitung der formes surcomposees in der romanischen Sprachen*, în vol. *Konvergenz und Divergenz in den romanischen Sprachen* (hgs.Dahmen W., Metzeltin M., Schweickard W., Winkelmann O., Tübingen, Narr, 1995.

In Memoriam VASILE ARVINTE

Kim, Nam-Kil, 1975 - *The double Past in Korean*, „Foundation of Language”, 12, 4, 529-536, 1975.

Melchior, Luca, 2012 - *Tra esperiențialita e iteravita :il passe surcompose a valeur speciale in francese (e in altri idiomi romanzi)*, „Revue de linguistique romane”, 76, 2012, 65-98.

Oesterreich ,W./ Koch, P. 1990 - *Gesprochene Sprache in Romania: Franzosisch, Italienisch, Spanisch*, Tübingen, Niemeyer, 1990

Oesterreicher Wulf/Koch Peter 1985– *Sprache der Naehe – Sprache der Distanz*, în „Romanistisches Jahrbuch”, 36, 1985, 15-43.

Roedel, Michael, 2007 - *Doppelte Perfektbildung und die Organisation von Tempus in Deutschen*, Tübingen, Stauffenburg, 2007.

Schaden, Gerhard 2009 – *Composes et surcomposes. Le „parfait” en francais, allemand, anglais et espagnol*, Paris, Harmatan, 2009.

Weineich, Harald 1964 -*Tempus, Besprochene und Erzaelte Welt*, Stuttgart, 1964.